

A vidéki Magyarország területi egyenlőtlenségei különböző nézőpontokból

Dr. Obádovics Csilla PhD, egyetemi docens

Bruder Emese, PhD hallgató

Szent István Egyetem

ABSZTRAKT A rendszerváltást követően a gazdasági, társadalmi egyenlőtlenségek jelentősen felerősödtek. A vidék és a város egyenlőtlenségei éppúgy, mint más regionális különbségek léteztek már korábban is, de a mesterségesen alacsony szinten tartott gazdasági, társadalmi kiegyenlítő politika megpróbálta kontrollálni azokat, többnyire sikertelenül. A különbségek megmutatkoztak a humán erőforrások fejlettségében éppúgy, mint a gazdasági potenciálok jelenlétében.

A politikai változások után a vidéki térségeket szignifikáns infrastrukturális és gazdasági fejlettségben megmutatkozó hátrányok jellemzik. A jövedelmi különbségek a városok és községek között jelentősen felerősödtek. A vidéki lakosság az átalakulás igazi vesztese: alacsonyabb jövedelem, nagyobb munkanélküliség, a szolgáltatások és az infrastrukturális ellátás hiányai jellemzik a vidéki térségek jelentős részét. Munkánk ezeket a hátrányokat elemzi.

KULCSSZAVAK Területi egyenlőtlenség, jövedelem egyenlőtlenség, vidéki térség, munkanélküliség, emberi erőforrás fejlettség

Bevezetés

A rendszerváltást követően Magyarországon a területi, társadalmi, szociális és gazdasági egyenlőtlenségek jelentősen felerősödtek (Nemes Nagy, 1998). Egyes térségek komoly gazdasági fejlődésnek indultak, mások elszegényedtek. A különbségek megmutatkoznak a humán erőforrások fejlettségében éppúgy, mint a gazdasági potenciálok jelenlétében.

A területi egyenlőtlenségek vizsgálata Magyarországon a társadalmi-gazdasági jelenségek elemzésénél hagyományosan az érdeklődés középpontjában állt és áll ma is (Francia 1976, Dövényi és Tolnai 1993, Faluvégi és Komjáthyiné 1995, Kertesi és Ábrahám 1996, Kovács Tibor 2002, Nemes Nagy 2003, Kulcsár 2009, Beluszky – Sikos T. 2007). A szociológiai, szociográfiai elemzések – megmutatva az ország egyes vidékeinek sajátos adottságát, az ott élő emberek életmódját – minden esetben a területi szempontból értelmezhető eltérésekre hívták fel a figyelmet. Elég csak Erdei Ferenc (1974, 1977) munkásságára utalni vagy további máig ható szociográfiai munkákat említeni (Matolcsy 1933). A területi egyenlőtlenségek később sem mérséklődtek jelentősen, és a gazdasági teljesítmény, az emberi

erőforrások állapota térségileg azóta is erősen differenciált (Enyedi 1996, Nemes Nagy 1998, Ritter 2009).

A rendszerváltást követően a magyar gazdasági életre a jelentős visszaesés volt jellemző. Az eltérő adottságokkal és eltérő gazdasági fejlettségi szinttel rendelkező régiók különbözőképpen éltek meg az új gazdasági rendszer bevezetését (Kovács T. 2002). A keleti országrészek és a dél-dunántúli területek kerültek a legrosszabb helyzetbe, az észak-nyugat-dunántúli kistérségek gazdasági-társadalmi helyzete kedvezőbb képet mutat (Szörényiné 1997). Ez a jellegzetes kép a későbbi években sem változott meg (Malakucziné 2007).

Nemes Nagy (1998) arra hívja fel a figyelmet, hogy a területi összehasonlítások során több, különböző szempontot kell mérlegelni, mivel a területi egyenlőtlenségek vizsgálata nem szűkíthető le néhány dimenzióra vagy mutatóra. Mondhatjuk, hogy a dimenziók egyben társadalmi és gazdasági jellemzőkre is utalnak, operacionalizálásuk tehát a területi egyenlőtlenségek sokdimenziós terét tárja elénk. Quadrado és szerzőtársai is azt a következtetést vonják le kutatásukban, hogy pusztán egy tényező alapján való jóléti vizsgálódás, az egyéb gazdasági társadalmi tényezők figyelmen kívül hagyása a területi egyenlőtlenségek alulértékelését eredményezi (Quadrado L. et. al. 2001). Ugyanakkor azonban például Nagy András (2011) eredményei azt mutatják, hogy az egy lakosra jutó jövedelem korrelált legerősebben a komplex fejlettségi rangsorral, tehát ezzel az egy mutatóval is megelégedhetünk.

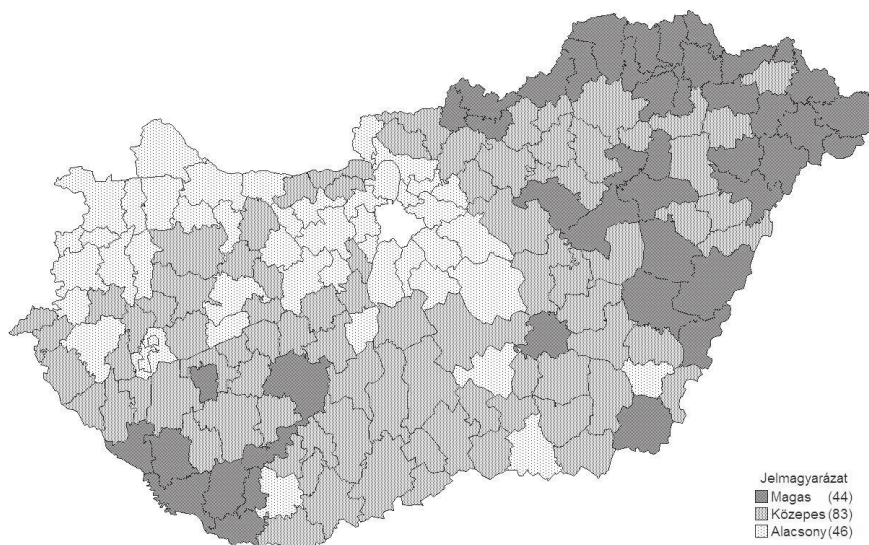
Egy másik tanulmányában Nemes Nagy (2003) a népességi és a gazdasági súlypontok segítségével vizsgálja a területi folyamatokat. Négy mutató súlypontját számította ki az országra nézve, ezek: a népesség, a jövedelem, a munkanélküliség és a telefonellátottság. Vizsgálatával a főváros meghatározó szerepét, valamint az igen erőteljes nyugat – kelet megosztottságot igazolta. A különböző súlypontok elemzésével azt is bebizonyította, hogy az egyes gazdasági-társadalmi szegmensekben különböző irányú mozgások zajlottak. A munkanélküliség súlypontjának mozgása érzékletesen mutatja a keleti országrész problematikus helyzetét, ahol Nemes Nagy szerint reménytelenül megmerevedett a munkaerőpiac.

Tanulmányunkban többféle szempont alapján mutatjuk be a területi differenciálódást kistérségi szintű elemzések segítségével. Célunk az, hogy rámutassunk bizonyos területi hasonlóságokra és különbözőségekre. A következő fejezetekben először a munkanélküliség területi differenciálódásával foglalkozó témakört, majd a munkanélküliség alanyi oldalát képező, az „emberi fejlettséget” kifejező és a területi összehasonlításokra alkalmas „human development index” kistérségi adaptációját ismertetjük. Ezután a szegénység és jövedelemegyenlőtlenség kutatásaink eredményeit mutatjuk be.

A munkanélküliség területi differenciálódása

Nemes Nagy (2003) kutatásai érzékletessé tették azt a változást, amely a munkanélküliség elterjedésének folyamatában Magyarországon lezajlott, és a munkanélküliség területi differenciáltságának időbeli sajátosságait jellemezte. Felhívta a figyelmet arra, hogy 1990 után először az északkeleti területeken jelent meg tömeges méretekben a munkanélküliség, majd az egész országban kiegyenlítettebbé vált, és a 2000-es évtized elején „ismételten visszahúzódot” a kiinduló területekre.

1. térkép: Tartós munkanélküliségi kategóriák Magyarországon 1993 és 2009 között

Forrás: saját szerkesztés

A munkanélküliség területi differenciáltságára Laki (1997: 39) is nagy figyelmet fordított: „Köztudott, hogy a hazai munkanélküliség területileg és településtípusok szerint rendkívül differenciált. A nyílt munkanélküliség már megjelenésekor is az ország infrastrukturálisan és gazdaságilag fejletlenebb területein és falusias településein kezdett sűrűsödni, tömegessé válása idején a ’kelet–nyugati’ lejtőiben látványos formát öltött. A későbbi gazdasági és munkaerő-piaci fejlemények ... nem változtattak lényegesen a már kialakult helyzeten, pontosabban felerősítették és még markánsabbá tették a területi-települési különbségeket.” Az ország keleti, északkeleti régióiban számottevően magasabb a munkanélküliségi ráta, mint a fővárosban vagy a nyugati megyékben – csaknem duplája az országos átlagnak (Laki 1999). Kertesi és Ábrahám (1996) a területi egyenlőtlenségek okaival foglalkozó

tanulmányukban az alacsony iskolázottságnak, illetve a cigány népesség nagyobb arányának tulajdonították az északkeleti régió magasabb munkanélküliségét. 2001 és 2005 között a munkanélküliség továbbra is Magyarország keleti és északkeleti részét sújtja leginkább, ahol a munkanélküliségi ráta közel kétszer akkora, mint az előnyösebb helyzetű térségekben (Fejes et al. 2006).

A munkanélküliségi arány idősoros (1993-2009) adatai alapján a kistérségeket három kategóriába soroltuk: (1) amelyekre általában a magas munkanélküliség volt jellemző; (2) amelyeken általában közepes volt a munkanélküliség mértéke; illetve (3) ahol jellemzően alacsony volt a munkanélküliségi arány. A kistérségeket úgy soroltuk be az egyes kategóriákba, hogy azok az adott időintervallumon belül a kistérség idősoros adatai alapján az esetek több mint felében melyik munkanélküliségi kategóriába estek bele, az alacsony (tartósan alacsony), a közepes vagy a magas (tartósan magas) munkanélküliségű csoportba. A munkanélküliségi arány a munkanélküliek arányát jelenti a 18-59 éves népességen belül. A munkanélküliség kistérségi idősoros adatok a Foglalkoztatási Hivatal adatbázisából származnak (1993-2009).

A három munkanélküliségi kategóriát összevetettük a vidékiség kategóriáival. A vidéki kistérség lehatárolása az OECD módszertanát²⁶ követi. Elemzésünkben a vidékiség lehatárolása KSH adatok alapján készült a 2009-es év adatai alapján. Az aránykategóriákat a vidékiségi kategóriák szerint megfigyelve azt tapasztaltuk, hogy az alapvetően vidéki kistérségek jellemzően tartósan magas munkanélküliségi aránnyal, míg a városi kistérségek alacsony munkanélküliségi aránnyal rendelkeznek. A vidéki térségek 88,5%-ára közepes vagy tartósan magas munkanélküliség jellemző, tehát mindössze 11,5%-ukban figyelhetünk meg tartósan alacsony munkanélküliséget. Az alapvetően városi, vagyis a magas népsűrűségű kistérségekben viszont alacsony a munkanélküliség, a városi térségek 73%-ában tartósan alacsony volt a munkanélküliség 1993 és 2009 között.

Önmagában a vidékiség még nem biztos, hogy (ebből a szempontból) hátrányos helyzetet jelent, bizonyítja ezt az is, hogy az alapvetően vidéki kistérségek közül egy tucatnak tartósan alacsony a munkanélküliségi arány mutatója.

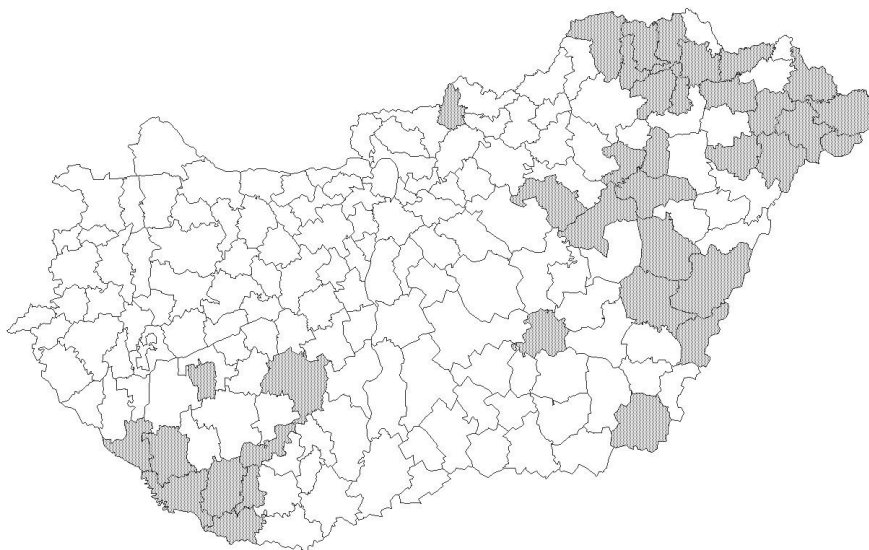
Valószínűsíthető, hogy az alapvetően vidéki területen elhelyezkedő és tartósan magas munkanélküliséggel jellemezhető kistérségekben a munkahelyek hiánya, a városoktól való távolság, a kedvezőtlen demográfiai helyzet és folyamatai miatt egyhamar nem fog változni a helyzet. Ezért azokat az alapvetően vidéki kistérségeket, amelyek tartósan magas munkanélküliségi aránnyal rendelkeznek,

26 E szerint megkülönböztetünk „alapvetően vidéki” jellegű kistérséget, melyben a vidéki (120 fő/km² alatti népsűrűségű) településeken élők aránya több mint 50%, „jellemzően vidéki” jellegű kistérséget, melyben a vidéki településeken élők aránya 15% és 50% közötti, illetve „alapvetően városi” jellegű kistérséget, melyben a vidéki településeken élők aránya kisebb, mint 15% (OECD 1994).

munkanélküliség szempontjából a leghátrányosabb helyzetűeknek minősítettük. A leghátrányosabb helyzetű 37 kistérség elhelyezkedése látható a 2. sz. térképen.

2. térkép: Alapvetően vidéki kistérségek tartósan magas munkanélküliségi aránnyal

Forrás: saját szerkesztés

Dövényi és Tolnai (1993) kistérségi szintű elemzése, amelyet az egy munkanélkültre jutó üres álláshelyek száma alapján készítettek, hasonlóan nagy területi differenciáltságot jelzett a 90-es évek elején. A kistérségeket három kategóriába sorolták: a válsághelyzetben lévő kistérségekre eredményeik szerint már kezdettől fogva az átlagosnál nagyobb munkanélküliség volt jellemző. A krízishelyzetben lévő térségek közé tartozott Észak-Magyarország szinte valamennyi körzete. A második alaptípusba a köztes helyzetű kistérségeket sorolták. Ezekben a térségekben a munkanélküliségi ráta a mindenkor országos átlag körül alakul. Ez a csoport nem teljesen homogén, eltérő helyzetű kistérségek sorolhatók ide. A munkanélküliséggel kevésbé veszélyeztetett körzetek (harmadik alaptípus) száma a legkevesebb. Itt a munkanélküliségi ráta az országos átlag felét sem érte el. Ez a jellegzetes polarizálódás az ezredforduló utáni években is megmaradt, kiemelkedően magasabb munkanélküliségi aránnyal jellemezhető Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország és Észak-Alföld. (Fejes et al. 2006)

A munkanélküliség már a 90-es évek elején magasabb arányú volt a ritkábban lakott területeken, mint a magasabb népsűrűségű településeken. A nagyvárosoktól való távolság még nem érezte jelentősen a hatását; a ráták erősen korreláltak az adott terület népsűrűségével. 1992 után azonban a nagyvárosoktól való távolság

jelentősége erősen megnőtt. Az elmaradottabb területekről bizonyos fokú elvándorlás, illetve átrendeződés volt kimutatható a városias települések irányába (Kertesi 1997).

Magyarország három nagy régiójában – az Alföldön, a Dunántúlon és az északi országrészben – eltérő módon befolyásolja a tér (a nagyvárosoktól való távolság) az emberek munkába állási lehetőségeit. A Dunántúl fejlettebb területein nem csupán alacsonyabb volt a munkanélküliségi ráta, mint a másik két területen, hanem a nagyvárosoktól való távolság befolyásoló ereje is eltért. A kevésbé urbanizált, infrastrukturálisan elmaradottabb Alföldön és az ipari válságövezetekhez sorolt északi részen a munkanélküliségi ráta és a nagyvárosoktól mért távolság között erősebb volt az összefüggés, mint a nyugati országrészen (Madarász et al. 1998, Bódi és Obádovics Cs. 2000). A munkanélküliségi ráta és a migráció kapcsolatának vizsgálata azt mutatta meg, hogy a magas munkanélküliségi rátával rendelkező, illetve az alacsony népsűrűségű területekre nagyfokú elvándorlás a jellemző.

1. táblázat: A vándorlás és a munkanélküliség kapcsolata a kistérségekben, 2009.

A kistérségek száma és aránya		ODAVÁNDORLÁS/ELVÁNDORLÁS ARÁNY				
		nagymértékű vándorlási veszteség	kismértékű vándorlási veszteség	kismértékű vándorlási többlet	nagymértékű vándorlási többlet	Összesen
Tartós munkanélküliség	Alacsony Esetszám %	2 4,3 %	16 34,8 %	15 32,6 %	13 28,3 %	46 100 %
	Átlagos Esetszám %	20 24,1 %	48 57,8 %	15 18,1 %	0 0 %	83 100 %
	Magas Esetszám %	24 54,5 %	20 45,5 %	0 0 %	0 0 %	44 100 %
	Összesen Esetszám %	46 26,6 %	84 48,6 %	30 17,3 %	13 7,5 %	173 100 %

Chi² sig=0,000

Forrás: saját számítások

A 44 tartósan magas munkanélküliséggel jellemzett kistérség közül egyetlen egy sem volt, amelyik pozitív migrációs egyenleget tudott volna felmutatni, viszont az alacsonyabb munkanélküliségi rátájú térségek 60%-a bevándorlási többlettel rendelkezik. Hasonlóan negatív összefüggést talált Csatári (1999) a vándorlás és a munkanélküliség között, amely a válságos térségek lassú elnéptelenedéséhez vezet.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok nem teszik lehetővé annak megállapítását, hogy az elvándorlás mértékében mekkora azoknak az aránya, akik a munkanélküliség miatt változtatnak lakóhelyet (Obádovics Cs. 1997). A munkaerő-piaci szempontból kedvezőbb helyzetű régióba történő vándorlás a munkanélküli szempontjából előnyös lehet, de más szempontból jelentős veszélyeket is hordozhat. A gazdaságilag elmaradott térségek migrációs viszonyait Kertesi és Ábrahám (1996.) is elemezték. Megállapították, hogy a válság sújtotta övezetekben a cigány népesség aránya kiemelkedően magas. Ezt egyrészt azzal magyarázták, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező elvándorlók munkavállalási esélyei jobbak, de a cigány népesség általában alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik, így ők költözés esetén is nehezebben találnának munkát, ezért maradnak. Másrészt a hanyatló gazdasági körzetekben alacsonyabb ingatlanárak rontják az elvándorlási esélyeiket, ugyanakkor letelepedés szempontjából vonzóak lehetnek. Mindezek a cigány népesség arányának további emelkedését eredményezi a gazdaságilag elmaradott térségekben.

A humán erőforrás fejlettségének területi különbségei

A nemzetközi irodalomban széles körű kutatás eredményeként az egyik legáltalánosabban használt mutató a HDI²⁷ (Human Development Report 1990). Az indexet több mint 160 országra számolták ki 1990-ben és évről évre újraszámolják. A várható élettartamra, a képzettségre és a gazdasági aktivitásra vonatkozó mérőszámokat foglalja magába. Ezek kétségtelenül az emberi fejlettség igen fontos komponensei. Más mutatók, mint például a háztartások életminősége, a természeti környezet állapota vagy az emberi képességek állapota szintén szerepelhetnének benne. Az adatok hiánya és eltérő szerkezete azonban mindenütt jelentős korlátokat szab. A HDI központi kiszámítása és publikálása mellett számos kutató foglalkozik az emberi fejlettség indexével, ezek különböző aspektusokból mutatják be az emberi fejlettséget (Grimm et al. 2009, Stewart 2010).

A magyar alkalmazások területi szempontú megjelenése Nemes Nagy József nevéhez fűződik (Nemes Nagy 2000). Elemzésében megyei szintű adatokat és összehasonlításokat közöl. Az 1990-es állapotból kiindulva az 1996/1997-es helyzetben javuló és romló HDI-pozíciójú megyéket különített el. A humán fejlettség mutatója a két időszak között romlott az 1990-ben átlag alatti értékkel jellemzett megyék közül Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Somogy és Tolna megyében. 1990-ben az átlag alatti értékkel bírt Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar, Pest és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye is, de az 1990-es évek második felére már javítottak pozíciójukon. A vizsgálat

27 Human Development Index – az emberi fejlődés indexe

megállapította: az 1990-ben átlag alatti értékkel szereplő megyék csoportja kettévált, egy részük HDI-értéke tovább romlott, más részük lassú felzárkózást, javulást mutat. Nemes Nagy munkáját követően a HDI területi differenciálódása több magyar kutatás középpontjába került (Reichnitzer, Smahó 2005, Csité, Németh 2007). Csité és Németh (2007) kutatásukban részletesen tanulmányozták Magyarország kistérségekre kiszámított HDI értéket, kimutatták, hogy az 1994-re feltehetően jelentősen megnövekvő területi különbségek az ezredfordulóra érzékelhetően csökkentek, majd ezt követően stabilizálódtak. Munkájukban rávilágítottak arra, hogy 1994 és 2005 között a főváros és az ország többi része között folyamatosan nőnek a HDI-különbségek, valamint azt is kimutatták, hogy a központi régió kistérségeinek fejlettsége a kilencvenes évek elején még nem különbözött szignifikánsan a többi kistérségetől, azonban 2001-ben már ez a különbség jelentős mértékben megnőtt. A 2005-ös évben, az országon belüli különbségeket Csité és Németh a következőképp szemléltetik: „Ha a legfejlettebb és legfejletlenebb kistérségek HDI-értékét hasonlítjuk össze, akkor az országon belül akkora különbségeket találhatunk, mint amekkora a német és a török átlag között van.” (Csité és Németh 2007: 23)

A Földművelésügyi és Vízügyi Minisztérium által támogatott kutatásunk során statisztikai kistérségekre vonatkoztatott területi elemzést és összehasonlítást végeztünk.

Egy olyan mutatót dolgoztunk ki, amely az országon belül kistérségi szintre is vetíthető, így a kistérségi különbözőségeket (településhálózat sajátosságai, munkanélküliség, vidékiség stb.) kifejezésére is alkalmas. A módszer továbbfejlesztett változatában az index metodikája megegyezik a HDI metodikájával, és a mutatók hasonló folyamatokat írnak le (Obádovics és Kulcsár 2003, 2004).

A HDI számításához az alábbi négy mutatót használtuk fel:

- a. A születéskor várható élettartam (1998-2002 időtartamra, KSH)
- b. Írástudók aránya a 6 évesnél idősebb népességen belül (2001-es Népszámlálás, KSH)
- c. A 6 évesnél idősebb népesség által átlagosan elvégzett osztályszám (2001-es Népszámlálás, KSH)
- d. 1 állandó lakosra jutó személyi jövedelem (APEH, 2002)

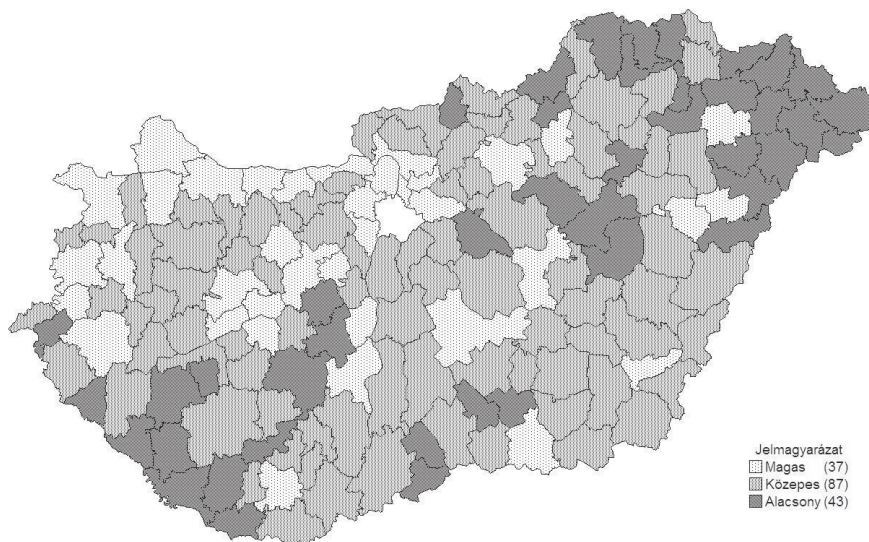
A HDI számításához használt 4 mutatóból 3 indexet hoztunk létre:

- A születéskor várható élettartam index
- Jövedelmi index
- Képzettségi index

A HDI számításához a három index számtani átlagát képeztük. Ezt a mutatót mutatjuk most be Magyarország 168 kistérségére alkalmazva.

Magyarország valamennyi kistérségét három csoportba soroltuk az emberi fejlettség index szerint: magas emberi fejlettség²⁸ (0,5 feletti értékek), közepes emberi fejlettség (0,25-0,4999) és alacsony emberi fejlettség (0,25 alatt). Az eredményül kapott HDI területi megoszlását a 3. sz. térkép mutatja.

3. térkép: A Human Development Index területi differenciáltsága

Forrás: saját szerkesztés

A HDI jelentős differenciáltságot mutat a kistérségek vidékiségenek jellege szerint. Az alapvetően városi kistérségek HDI-átlaga 0,62, a jellemzően vidéki térségeké 0,48, az alapvetően vidéki térségeké pedig 0,29 volt.

Az alacsony HDI-értékkel bíró kistérségek több mint kilenczede az alapvetően vidéki térségek csoportjába tartozott. Ez az arány a közepes HDI-értékű csoportban még meghaladta az 60%-ot, de a magas HDI-értékkel rendelkező kistérségek esetében csak 16%. A 101 alapvetően vidéki kistérség 40%-a az alacsony HDI-értékű csoportba tartozott, és mindössze a 6%-a rendelkezett magas HDI-értékkel. Az alapvetően városi jellegű kistérségek 71%-a magas HDI-értékű, és nem volt közöttük alacsony HDI-értékű kistérség.

Bár amint láthattuk, a vidékiség jellege és a humánindex értéke, vagyis az emberi erőforrások állapota igen erősen összefügg, mégis vannak olyan alapvetően vidéki jellegű térségek, ahol a HDI-értéke igen magas, és a városi

²⁸ A 37 magas emberi fejlettségű kistérség között volt 5 nagyon magas indexű térség, 0,75 feletti értékkel. Ezt a kategóriát az alacsony elemszám miatt összevontuk a magas emberi fejlettség kategóriával.

jellegű kistérségeknek sem mindegyike jellemezhető magas HDI-értékkel. Ez is alátámasztja azt a megállapításunkat, hogy a vidékiség nem feltétlenül egyenlő a hátrányos helyzettel.

Jövedelem-egyenlőtlenség és szegénység a vidéki Magyarországon

A rendszerváltás után a közép-kelet-európai országokban megnőtt a jövedelmi egyenlőtlenség és a szegénység (Andorka et al. 1997). A két tényező közötti összefüggés elemzése nagyon fontos, ha meg akarjuk érteni a társadalmat és a társadalmi folyamatok dinamikáját.

Tóth és Gábos (2006) e két tényező összefüggését Európai kontextusban vizsgálja. A jövedelm-egyenlőtlenséget a Gini-együtthatóval, a szegénységet pedig a laekeni alapmutatóval (nemzeti mediánjövedelem 60%-nál alacsonyabb jövedelem) mérve elemzésükben megerősítik, hogy a relatív szegénységi ráták szoros korrelációban vannak, vagyis egyenes arányban nőnek a jövedelem-egyenlőtlenségi mérőszámokkal Európa 29 országát tekintve. A későbbiekben azt vizsgáljuk meg, hogy ez az összefüggés a magyarországi kistérségeket tekintve is megállja-e a helyét.

A jövedelem egyenlőtlenség kistérségi vizsgálatával több magyar kutató is foglalkozott. Kiss és Németh (2006) például a belső jövedelmi egyenlőtlenségek kistérségi differenciálódását vizsgálta 1988 és 2005 között a Hoover-index²⁹ segítségével. Eredményeik egy országban belüli folyamatos polarizálódást mutatnak Magyarországon.

A társadalmi jelzőszámok másik csoportja, a szegénység mérőszámainak alkalmazása hasonlóképpen sokrétű elméleti problémát vetett fel. A szegénység szubjektív és objektív megközelítéseit foglalja össze Hajdú (1997) „A szegénység mérőszámai” című művében. A szegénységkutatások többsége a gazdasági erőforrásokkal való rendelkezés abszolút vagy relatív mértékén alapuló jövedelem, illetőleg fogyasztói kosár vizsgálatára koncentrált. A jövedelmek és a jövedelmi egyenlőtlenségek számított mutatóin és függvényein alapuló megközelítések korlátai nemcsak abban állnak, hogy a rendelkezésre álló információk bizonytalanok és nem teljes körűek, hanem abban is, hogy bázisukat a piacgazdaság alapkategóriái jelentik, amelybe nem férnek bele például a kölcsönösségi viszonyokon alapuló informális (nem illegális!) gazdasági magatartások (Brown és Kulcsár 2001). A szegénység mutatószámai másrészt nélkülözik az életminőség humán faktoraira való utalásokat, bár a relatív depriváció kutatása már elmozdulást jelent a szűk

²⁹ A Hoover-index egy 0-tól 100%-ig terjedő skálán azt fejezi ki, hogy az egyik vizsgált jellemző (Kiss és Németh esetében a jövedelem) mekkora hányadát kellene a települések között átcsoportosítanunk ahhoz, hogy megoszlása pontosan megegyezzen a másik vizsgált jellemző (népesség) települések közötti megoszlásával.

anyagi megközelítéstől. Az életminőség humán faktorainak mérése nem azonos a szegénység szubjektív érzetének mérésével. A humán erőforráskészlet negligálása a szegénységi mutatókból komoly értelmezésbeli és érvényességi hátrányt jelent. Coromaldi és Zoli (2011) például egy olyan összetett mutatóval vizsgálják Olaszországban a szegénység kiterjedtségét, amelyben a jövedelem nagyságát, mint mutatót számúzzik a számításokból, ehelyett az önfenntartás képességét, fogyasztást, egészségi állapotot és lakhatási jellegű változókat tömörítő komplex mutató alapján határozzák meg a szegénység mértékét. Az általuk használt adatok az EU-SILC adatbázisban állnak rendelkezésre.

A nemzetközileg számolt szegénységmutató (UNDP³⁰) 1997-től (a korábban megfogalmazott kritikák hatására) jelentős mértékben hasznosított a HDI módszertanából (Nyitrai 2001). A fejlődő és a fejlett országokra egyaránt számolt szegénységmutató három komponens esetében egyezik (hosszú és egészséges élet, a tudás szintje és a megfelelő életszínvonal), a fejlett országok esetében kiegészül a társadalomból való kirekesztettség mérésével (Human Development Report 1999, 2000). Látható, hogy ezek a módosulások már beemelik az életminőség több humán elemét, amelyet a HDI korábbi módszertanából származtattak. A jövőben a magyar HDI-számítások kistérségi alkalmazásánál a társadalmi kirekesztettség kategóriájának beemelése szintén megfontolandó.

A szegénység nem egyszerűen pénz, vagy anyagiak kérdése. Az elszegényedés az élet számos területét érinti. A szegénység mérésére igen sok módszer, megközelítés kínálkozik. A szegénységgel kapcsolatos vizsgálataink célja egy Humán Szegénységi Index (HSZI) kialakítása és a vidéki népességre vonatkozó elemzése, a mutató kistérségi egyenlőtlenségeinek bemutatása a Human Poverty Index (HPI) módszertana alapján. A HPI-t az életszínvonal egyik indikátoraként értelmezhetjük az adott országban. A HPI a szegénység mérésére nem csak anyagi, pénzügyi jellegű indikátorokat foglal magában. A fejlett országokban más mutatókat alkalmaznak, mint a fejlődő vagy fejletlen országokban, mivel azok nem mindegyike releváns (pl. az analfabéták aránya a fejlett országokban minimális eltérést mutat.)

Célunk egy olyan módszertan kidolgozása, amely lehetővé teszi a HPI-értékek kistérségi alkalmazását, s ezen keresztül a magyarországi kistérségek összehasonlítását. A HPI a hátrányos helyzet négy dimenzióját ragadja meg, amely mindegyike az emberi élet minőségének alapvető jellemzője: (1) a hosszú és egészséges élet hiánya, (2) az alapvető tudás hiánya, (3) a gazdasági teljesítmény alacsony foka és a (4) a társadalmi kirekesztettség.

30 United Nations Development Programme. (Egyesült Nemzetek Fejlesztési Program)

A HSZI elemeinek egy lehetséges alkalmazása a magyar kistérségekre:

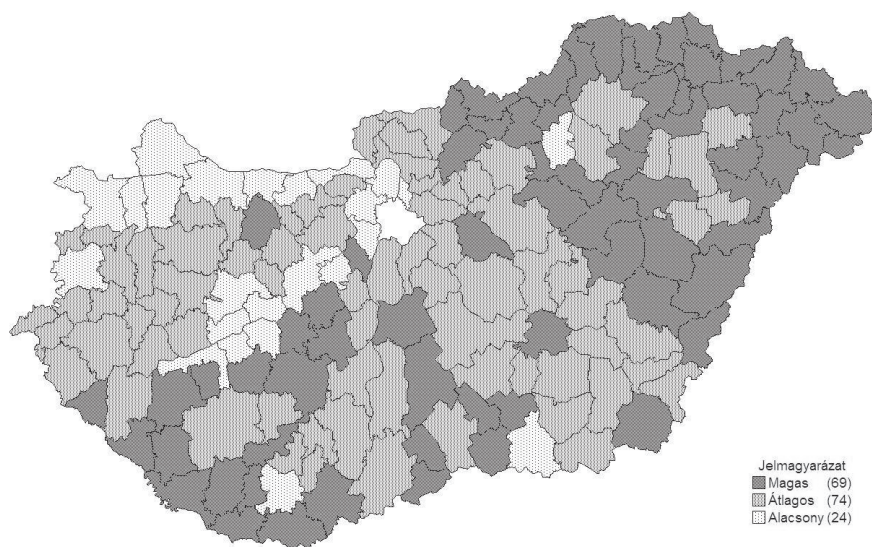
A hosszú és egészséges élet hiánya (P1): a születéskor várható élettartamból képzett oppozit index, ahol a magasabb érték a rövidebb életet jelenti. (2002-2006 átlag, KSH)

Az alapvető tudás hiánya (P2): maximum 8 általánossal rendelkező felnőttek aránya. (2001-es Népszámlálás, KSH)

Hátrányos gazdasági helyzet (P3): az adófizetők aránya a legalacsonyabb (0-300 000 Ft/év) jövedelmi szinten. (APEH, 2009)

Társadalmi kirekesztettség: A tartós munkanélküliek aránya a regisztrált munkanélküliek körében (legalább 180 napja munkanélküli) (FSZ, 2009)

4. térkép: A HSZI Magyarország kistérségeiben

Forrás: saját szerkesztés

HSZI értékei 27,9 és 58,1 közé esnek. A magasabb érték a szegényebb helyzetet jelöli, az alacsonyabb érték pedig a jobb anyagi helyzetben lévő térséget jelöli. A térképen tehát a sötétebb szín jelöli a szegényebb kistérségeket. A kistérségeket a HSZI érték alapján három kategóriába soroltuk. 69 kistérség került a nagy szegénységi index-szel jellemezhető térségek közé, ezek tehát nagyon szegény kistérségek. 74 térség átlagos szegénységi indexű, ezek átlagosan szegény kistérségek. Az alacsony szegénységi index besorolást 24 kistérség kapta meg, ezekben a térségekben tehát nem jellemző a szegénység a kistérségre. A területi egyenlőtlenségek a Humán Szegénység Index vizsgálatával is jól kimutathatók, Magyarország észak-keleti és dél-nyugati térségei között található a legtöbb szegény kistérség.

2. táblázat: HDI kategória és a Szegénységi index összefüggése

A kistérségek száma és aránya		SZEGÉNYISÉGI INDEX			
		Alacsony	Átlagos	Magas	Összesen
H D I	Alacsony Esetszám %	0 0 %	1 2,3 %	42 97,7 %	43 100 %
	Átlagos Esetszám %	3 3,4 %	57 65,5 %	27 31 %	87 100 %
	Magas Esetszám %	21 56,8 %	16 43,2 %	0 0 %	37 100 %
	Összesen Esetszám %	24 14,4 %	74 44,3 %	69 41,3 %	167 100 %

Chi² sig=0,000

Forrás: saját számítások

Az alacsony emberi erőforrás fejlettségű kistérségek – nem meglepő módon - egy kivétellel a magas szegénységi kategóriában találhatóak. A magas HDI-vel rendelkező kistérségekre az alacsony szegénység jellemző.

3. táblázat: Vidéki kategória és a Szegénységi Index összefüggése

A kistérségek száma és aránya		SZEGÉNYISÉGI INDEX			
		Alacsony	Átlagos	Magas	Összesen
VIDÉKISÉG	Alapvetően vidéki Esetszám %	5 5 %	36 35,6 %	60 59,4 %	101 100 %
	Jellemzően vidéki Esetszám %	12 23,1 %	31 59,6 %	9 17,3 %	52 100 %
	Városi Esetszám %	7 50 %	7 50 %	0 0 %	14 100 %
	Összesen Esetszám %	24 14,4 %	74 44,3 %	69 41,3 %	167 100 %

Chi² sig=0,000

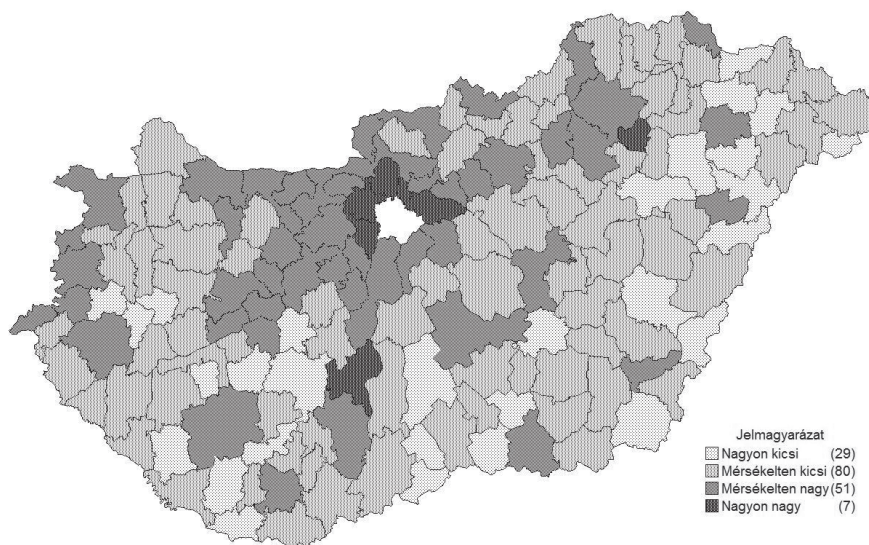
Forrás: saját számítások

A szegénység a vidékiséggel is szignifikáns kapcsolatban áll. Az alapvetően vidéki térségekre inkább jellemző a szegénység, a városi kistérségek között nem találunk olyat amely a legmagasabb szegénységi kategóriába tartozna.

Jövedelem-egyenlőtlenség

A jövedelem-egyenlőtlenség elemzéséhez országon belül az egy adózóra jutó jövedelem mutatót alkalmaztuk. Az egy adózóra jutó jövedelemből „Jövedelmi rést” számoltunk a kistérségekre. A jövedelmi rés (szakadék) az egy adózóra jutó jövedelem első decilis (alsó 10%) és a kilencedik decilis (felső 10%) közötti távolság. A jövedelmi rés mutatót az APEH 2009. évi SZJA adataiból számítottuk.

5. térkép: Jövedelmi rés Magyarország kistérségeiben

Forrás: saját szerkesztés

Az 5. sz. térképen az országon belül megfigyelhető jövedelmi különbségeket ábrázoltuk. Magyarország kistérségeiből 7 jellemezhető nagyon magas jövedelmi különbséggel. Ezek közül 5 a fővárosi térség közvetlen szomszédságában található, a főváros távolabbi vonzáskörzetében csak mérsékelten alacsony jövedelmi réssel jellemezhető térségek találhatók. A nagyon alacsony jövedelmi különbséggel jellemezhető kistérségek jellemzően az ország észak-kelet, dél-nyugat, valamint az alföldi régióban helyezkednek el.

A szegénységi index és a jövedelmi rés együttes vizsgálata

A három szegénységi (HSZI) kategóriát összevetettük a jövedelmi rés kategóriákkal. A szegénység mérésére alkalmazott mutatók kategóriái a következők voltak: nagy szegénységi index, tehát nagyon szegény kistérségek, átlagos szegénységi indexű kistérségek és alacsony szegénységi indexű, tehát szegénységgel nem jellemezhető kistérségek. A jövedelem-egyenlőtlenséget, vagyis a jövedelmi részt négy kategóriára osztottuk: nagyon kicsi jövedelmi rés, vagyis az egy adózóra jutó jövedelem szórása nem nagy a térségben, mérsékelten kicsi, mérsékelten nagy és nagyon nagy jövedelmi réssel jellemezhető térségek, ahol az egy adózóra jutó jövedelem nagyon nagy szórású.

4. táblázat: Szegénység – Jövedelmi rés összefüggése

		JÖVEDELMI RÉSZ				
		Nagyon kicsi	Mérsékelten kicsi	Mérsékelten nagy	Nagyon nagy	Összesen
Szegénység	Alacsony Esetszám %	0 0 %	5 20,8 %	15 62,5 %	4 16,7 %	24 100 %
	Átlagos Esetszám %	4 5,4 %	36 48,6 %	32 43,2 %	2 2,7 %	74 100 %
	Magas Esetszám %	25 36,2 %	39 56,5 %	4 5,8 %	1 1,4 %	69 100 %
	Összesen Esetszám %	29 17,4 %	80 47,9 %	51 30,5 %	7 4,2 %	167 100 %

Chi² sig=0,000

Forrás: saját számítások

A fenti tábla szoros összefüggést mutat a jövedelmi rés és a szegénység index között. A legszegényebb falusi kistérségre nem jellemző a jövedelmi egyenlőtlenség. Másoldalról, közepes vagy nagyon mély jövedelmi szakadékkal jellemezhető a „gazdag” kistérségek 79,2%-a. A szegény kistérségek 7,2%-át jellemzi csak nagyfokú jövedelmi egyenlőtlenség.

A jövedelmi egyenlőtlenségek és a szegénység összefüggése különböző értelmezésekre ad lehetőséget. További vizsgálatok szükségesek a mélyebb elemzések elvégzésére, pl. típusok kialakításához. Idő sorosan elvégzett elemzésekkel kimutathatók lennének a változások is: Képes-e egy kistérség, hogy helyzetét megváltoztassa, illetőleg megfigyelhető-e a korábbi pozíció romlása néhány

kistérségnél? A helyzet javulása együtt jár-e a jövedelmi szakadék mélyülésével, a helyzet romlása pedig a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklésével?

Összefoglalás

A rendszerváltozás utáni folyamatok minden átalakuló kelet-európai társadalomban, így Magyarországon is kiélezték a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket. Ezek az egyenlőtlenségek, mint láttuk, erős területi beágyazódást mutatnak, mégpedig oly módon, hogy az ország tradicionálisan nyugat-kelet irányú fejlettségi lejtőjét követik. A humán erőforrás területi különbségeinek a munkanélküliségre vonatkozó hatása adataink alapján is bizonyítottá vált. Az alapvetően vidéki kistérségek jellemzően tartósan magas munkanélküliségi aránnyal jellemezhetők, míg a városi kistérségekben jóval alacsonyabb a munkanélküliségi ráta.

Módszertanilag azonban megjegyezzük, hogy az emberi erőforrások állapotát mérni nem egyszerű feladat. Az általunk választott módszer speciálisan a kistérségi viszonyokra adaptált nemzetközi mutató volt (HDI), amely, mint az adatokból látható, jól leírta az alapvető területi jellegzetességeket. A humán erőforrás állapota ennek megfelelően szoros kapcsolatot mutatott a munkanélküliséggel, jelezve a piacgazdaságra áttérő társadalmak egyik súlyos szociális problémáját. Azt is kimutattuk, hogy a vidékiséggel és a humánindex értékével, vagyis az emberi erőforrások állapotával is igen erős összefüggést mutat. Az alapvetően vidéki térségek emberi erőforrása alacsony fejlettségű, míg a sűrűbben lakott városi kistérségek humánindexe jóval magasabb értéket mutat. A munkanélküliségi ráta és a migráció kapcsolatának vizsgálata pedig azt mutatta meg, hogy a magas munkanélküliségi rátával rendelkező területekre nagyfokú elvándorlás jellemző.

A kistérségi HDI kiszámítása után elemeztünk a magyarországi kistérségek Humán Szegénység Indexének (HSZI) kiszámítására tér át, amely a Human Poverty Index (HPI) módszertanára épülve, annak egy lehetséges kistérségi adaptációját vezeti be. A polarizált területi egyenlőtlenségek a Humán Szegénység Index vizsgálatával is jól kimutathatók, Magyarország észak-keleti és dél-nyugati térségei között található a legtöbb szegény kistérség.

A HSZI a mutatót összevetettük a kistérségek jövedelmi rés mutatójával, amely azt a szakadékot mutatja, ami az egy adózóra jutó jövedelem első decilis (alsó 10%) és a kilencedik decilis (felső 10%) közötti távolságban mutatkozik meg. A HSZI és a jövedelmi rés mutatók között erős kapcsolat mutatható ki, a szegény kistérségek nagy részében kis jövedelmi különbségeket tapasztalunk, a „gazdagabb” kistérségek nagy részében viszont nagyon magasak a jövedelmi különbségek.

A vidékiségi meghatározásánál alkalmazott módszerek bizonytalanságai ellenére a magyar adatok jól érzékeltetik, hogy ezeknek a területi-társadalmi hátrányoknak a mérséklése egyelőre a hosszútávú feladatok csoportjába tartozik.

Irodalom

- Andorka R. - Ferge Zs. - Tóth I. Gy. (1997): Valóban Magyarországon a legkisebbek az egyenlőtlenségek? *Közgazdasági Szemle*. XLIV. évf. 1997. február. 89-112.
- Beluszki – Sikos T. (2007): *Változó falvaink*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ
- Bódi F. – Obádovics Cs. (2000): Munkanélküliség a vidéki Magyarországon. *Területi Statisztika* 2000/1., 55-69.
- Brown, D. L. – Kulcsár L. (2001): Household Economic Behavior in Post – Socialist Rural Hungary. *Rural Sociology*, 2001/2. 158-180.
- Csatári B. (1999): A magyar vidék térségi tagolódása. I. Vidéki térségek és vidéki települések. *Típusalkotás*. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete Kecskemét, 1999.
- Csité A. – Németh N. (2007): Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi szintű HDI becslési lehetőségei. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek* 2007/3, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest
- Coromaldi M. – Zoli M. (2011): *Deriving Multidimensional Poverty Indicators: Methodological Issues and an Empirical Analysis for Italy*. Social Indicators Research, Springer Science+Business Media B.V.
- Dövényi Z. - Tolnai Gy. (1993): A munkanélküliség regionális kérdései Magyarországon. In: Enyedi Gy. (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest, 143-174.
- Enyedi Gy. (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, Hilscher Szociálpolitikai Egyesület, 138.
- Erdei F. (1974): *Magyar falu*. Budapest, Akadémia Kiadó, 246.
- Erdei F. (1977): *Város és vidéke*. Akadémia Kiadó, 444.
- Faluvégi A. - Komjáthy J-né (1995): *Kistérségi vonzaskörzetek*. KSH. Budapest, Orient Press Könyvkiadó és Nyomda, 118.
- Fejes L. - Hollóné Fodor É. - Horváth B-né. - Nagy E. - Póka O. - Szalainé Homola A. - Szekeres I-né. - Szilágyi F-né. - Szűcs L-né (2006): *A foglalkoztatás és a munkanélküliség területi különbségei az elmúlt 55 évben*. Központi Statisztikai Hivatal Miskolci Igazgatósága, KSH Házinyomda, 25-27.
- Francia L. (1976): A Faktoranalízis és alkalmazása területi vizsgálatokban. In: Kulcsár V. (szerk.): *A regionális elemzések módszerei*. Budapest Akadémia Kiadó, 264-310., 334.
- Grimm M. - Harttgen K. - Klasen S. - Misselhorn M. - Munzi T. – Smeeding T. (2010): *Inequality in Human Development: An Empirical Assessment of 32 Countries*. Social Indicators Research, Volume: 97, Issue: 2, Springer Netherlands, 191-211.

- Hajdú O. (1997): A szegénység mérőszámai. KSH. Budapest, 99.
- UNDP (1990): Human Development Report. New York, Oxford University Press
- UNDP (1999): Human Development Report. New York, Oxford University Press
- UNDP (2000): Human Development Report. New York, Oxford University Press
- Kertesi G. - Ábrahám Á. (1996): A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei Mo-on 1990 és 1995 között. Közgazdasági Szemle, 1996. júl-aug. 653-681.
- Kertesi G. (1997): A népesség földrajzi mobilitása. Esély, 1997/2. 3-32.
- Kiss J. P. – Németh N. (2006): Fejlettség és egyenlőtlenségek. Magyarország megyéinek és kistérségeinek esete, Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2006/8, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest
- Kovács T. (2002): A területi fejlettségi különbségek alakulása Magyarországon. Területi Statisztika 2002/6. 506-517.
- Kulcsár L. (szerk.) (2009): Térség – Gazdaság – Társadalom. Gödöllő, Gödöllő Innovációs Központ
- Laki L. (1997): A „Háztájizás” tegnap és ma. Szociológiai szemle, 1997a/1. 39-62.
- Laki L. (1999): A tartós munkanélküliség vidéken in: Kárpáti Z. (szerk.): A vidéki társadalom változásai. Térségfejlesztési ismeretek felsőfokon. VII. kötet Phare Szolnok, 301.
- Lőcsei H. (2002) A hazai kistérségek belső tagoltsága. In: A regionális földrajzi tanszék jubileuma. Budapest, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – Regionális Tudományi Tanulmányok, 2002/7. 85-106., 161.
- Madarász I. - Farkas T. - Kulcsár L., Obádovics Cs. (1998): Spatial dimensions of rural diversity in Hungary. in: GATE Tudományos közlemények N. 4. 99-110., 242.
- Malakucziné Póka M. (szerk.) (2008): A gazdasági fejlődés regionális különbségei Magyarországon 2007-ben. Központi Statisztikai Hivatal Debreceni Igazgatósága
- Matolcsy M. (1933): Magyarország agrármunkanélkülisége. Magyar Szemle, 22-31.
- Nagy András (2011): A kedvezményezett térségek besorolásának alakulása, a lehatárolások módszertanának sajátosságai. Területi Statisztika. 2.
- Nemes Nagy J. (1998): Vesztesek, nyertesek, stagnálók. Társadalmi Szemle, 1998/8-9., 5-18.
- Nemes Nagy J. (2000): A humán erőforrások regionális differenciáltsága a kilencvenes években. In: Fóti K. (szerk.): Az emberi erőforrások jellemzői Magyarországon 1999. Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 61-70., 72.
- Nemes Nagy J. (2003): Gazdasági-társadalmi súlypontok és mozgásuk az ezredvégi Magyarországon. Területi Statisztika, 2003/1. 3-14.
- Nyitrai F-né (2001): A humán és a gazdasági fejlődés. KSH. Budapest, 72.

- Obádovics Cs. (1997): Diversity of Unemployment Rates in the Rural Regions. ICA Nyári Egyetem „Agricultural Challenges and EU Enlargement”, Konferencia kiadvány, Gödöllő, 113-121.
- Obádovics Cs. - Kulcsár L. (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika* 2003/4. 303-322.
- Obádovics Cs. - Kulcsár L. (2004): The Human Development Index in rural Hungary: territorial inequalities. *Gazdálkodás különkiadása*, 2004/8. 26-37.
- Quadrado L. - Heijman W. - Folmer H. (2001): Mutidimensional analysis of regional inequalities: The case of Hungary. *Social Indicators Research*, Kluwer Academic Publishers, Wageningen, 56: 21-42.
- Rechnitzer J. - Smahó M. (2005): A humán erőforrások regionális sajátosságai az átmenetben. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóintézet, Budapest
- Ritter K. (2009): A mezőgazdasági munkanélküliség néhány területi aspektusa. In: Kulcsár László (szerk): *Térség – Gazdaság – Társadalom*, Gödöllő
- Stewart, K. (2010): *Human Development in Europe*, UNDP, Human Development Research Paper 2010/07
- Szörényiné K. I. (1997): A kistérségek gazdasági és társadalmi jellemzői és trendjei Északnyugat-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*. 1997/1. 147-180.
- Tóth I. Gy. - Gábos A. (2006): Jövedelemegyenlőtlenség és szegénység az Európai Unióban: makroszintű összehasonlító elemzés. in: *Társadalmi riport 2006*, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest, TÁRKI, 89-117.